

תגובות

תגובה לדבר העורך בגיליון העשור (חוברת י' [2], 2009)

עידן ירון* ועמרי הרצוג**

פתח הדבר הפרוגרמטי של חיים חזן, עורך סוציולוגיה ישראלית, שפורסם בגיליון העשור של כתב העת, פותח צוהר לחשבון נפש יסודי באשר למקומה של הסוציולוגיה – ושל האקדמיה הישראלית בכלל – באקלים התרבותי העכשווי. אין זה אקלים אוהד במיוחד לפעילות אינטלקטואלית מחקרית: המתקפות על היכלי הידע ועל המשרתים בהם צצות ומגיחות מכל עבר. הן כוללות עמדות ספקניות בדבר חשיבותם של ההוראה והמחקר ובדבר מעמדם בסדר העדיפויות הלאומי. התוקפים – בניצוח "התקשורת ושלוחיה הפוליטיים", בלשונו של חזן – מערערים על אושיות הסמכות המחקרית, אך אינם מהססים לרתום אותה למופעי ראויה תקשורתיים היוצרים "מקסם שווא של מעורבות והתערבות". לנוכח הלך רוח זה חזן מדמה את תפקידו ואת תפקידו של כתב העת לנוטרי החומות של הסוציולוגיה הישראלית ושל אורח החשיבה והפעולה שהיא מסמנת.

אין ספק שמתקפות מסוג זה על העולם האקדמי הן מטרידות, אך הן נתונות לפרשנות באשר לסיבותיהן ובאשר לדרכי ההתמודדות אתן. פרשנותו של חזן מבטאת ביסודה חרדת נישול עמוקה, המציירת עצמה בפואטיקה דרמטית ואפילו אפוקליפטית. היא משתמשת ברטוריקה מחושבת של תוקפנות מגננה כדי לחזק את הביצורים הדיסציפלינריים ולגייס שומרי סף שיעמדו איתן בפרץ. זאת לנוכח מכלול של כוחות, או "שחקנים", המייצגים "פריצות דעת", ועלולים – מדעת ואולי דווקא שלא מדעת – להפוך את "מגדל השן" בכלל, ואת מתחמה המבוצר של הסוציולוגיה בפרט, ללא יותר מאשר "עיר מקלט עד יעבור זעם". נדמה שהנחות היסוד המפעילות את המניפסט הסוער הזה טומנות בחובן סיכון לא פחות מזה של כל מתקפה חיצונית. קיימת מידה של הפרזה פרנואידית בהנחה שעצמאותה וצביונה של הסוציולוגיה נשחקים לבלי הכר על ידי הטמעתה בתחומים אחרים "המכפיפים ומעבדים את הידע הסוציולוגי לתבניות הדעת והפרקטיקה שלהם". חזן מציג את המחקר הבין תחומי כסיכון קיומי לסוציולוגיה. גיוסן של תיאוריות ומתודות סוציולוגיות לתחומים אחרים – כמו ביקורת הספרות, לימודי הקולנוע או אמנות – אינו נתפס בעיניו כמקור להפריה הדדית, לחינניות ולנמרצות. אדרבה, הוא מתואר כאיום שעתיד לגרור את "התרופפותה של הדיסציפלינה". הפתרון שמציע חזן מחייב את הסוציולוגיה להתגדר בדפוסים המוכרים – "אדני השיח התיאורטיים והמתודולוגיים שעליהם היא מושתתת", כדבריו – ולהתכנס בחיקה החם והמגונן של "המסורת". אל לה להיות "מקובלת בשיח" או "לפרוץ גבולות"

* החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, המכללה האקדמית אשקלון

** החוג לספרות כללית, האוניברסיטה העברית בירושלים

אל עבר מעגלים חיצוניים, שהרי פריצות כזאת, בעיניו, סופה "שתשפיע על הסגנון, על האחריות ועל חירות המחשבה של חוקרים".

ואולם, יש להבחין במשנה זהירות בין תרגום קל דעת ורפה שכל של תיאוריות ומתודות סוציולוגיות אל תחומים משיקים (ולהפך), ובין שיתוף פעולה בר דעת שנעשה בשום שכל ושתוצריו נמצאים לא אחת בחוד החנית של המחקר. חשש היתר שחזן מבטא מפני זיהום כלי הניתוח הסוציולוגיים עלול להכשיל את מעשה ההחייאה האינטלקטואלי שלו הוא קורא. אחד ממכשיריו של מעשה החייאה כזה הוא כינון מפגשים בין תחומיים, שיש בהם אכן משום הפרת הסדר, אך זו עשויה להתפתח לכדי פריצת דרך או פתיחת אופקים חדשים.

הפיחות המדאיג במעמדו של האינטלקטואל הישראלי אינו נובע מהעברה לקויה של כלים מתודיים מדיסציפלינה אחת לאחרת, כשם שאינו נובע מכוחות שוק המבקשים להפעילו כמרינוטה. הוא נובע, לטעמנו, מן האופן שבו אינטלקטואלים ישראלים מסתירים את פניהם ואת דעתם מפני הספירה הציבורית ומשתקעים בהתפרכסות הדדית בתוך הקן המרופד והמגונן שבו סמכותם מקובלת ללא עוררין. תפקידו של האינטלקטואל הוא, כידוע, לערער על דיסציפלינות ממוסדות המגבילות בגלוי או בסמוי את המחשבה. לשם כך עליו להיות מצויד בהעזה אינטלקטואלית ולגלות נכונות לפרוש כנפיים ולהתייצב במגוון זירות – נוחות פחות או יותר – כדי לממש את חופש הביטוי ולהגשים את חירות המחשבה. עם זאת, עליו להיות צנוע במידה שתביאו להכרה שגם דיבור "אקס־קתדרה" אינו עושה אותו בהכרח למי ש"אינו עלול לטעות" (infallible, בהתאם למינוח הקתולי המתייחס לאפיפיור), ושגם התגדרות בגבולות הדיסציפלינה אינה מונעת ממנו להיות כפוף להלכי רוח או לאינטרסים פופולריים, ולעתים אף פופוליסטיים.

לעומת זאת, הסוציולוגים הישראלים המוצגים בחזונו של חזן אמורים להיות חפים מכל מעורבות או התערבות. הם אפילו אינם אמורים להתיימר לעסוק בשאלות של סדר יום פנים־דיסציפלינרי, שהרי זה, לדבריו, "מוחזר לעייפה ונדרש עד דק". הסוציולוגיה המוצגת בחזונו היא דיסציפלינה מרוסנת ועצורה שמתבסמת מיהירותה ומשתבחת בבדלנותה. היא "מנכסת לה ומטביעה בתוכה את המרחב הציבורי" כולו, שהיא מדמינת כקשוב בדריכות למוצא פיה. אך המרחב הציבורי אינו נושא עיניו בערגה אל עבר המחלקות לסוציולוגיה ואינו רואה בהן צופה לבית ישראל. נהפוך הוא, ניכור עמוק שמחריף והולך מאפיין את היחסים בין שני המרחבים ונוטל את עוקצה של הסוציולוגיה הישראלית כמו את חיותה. קרב המאסף על "מראית עין של ניקיון אקדמי" ועל "טקסיות דיסציפלינרית", שנועד "לשמר את חזות מגדל השן שבתוכו מתבצרת הסוציולוגיה", אינו מגרה את הדמיון עד כדי כך שרבות תלמידים וחוקרים צעירים יישו לנהור אליו. ואולי אלה הן הסיבות – ולא דווקא אלה המפורטות על ידי העורך – המביאות לכך ש"הולך ופוחת דור המשחרים לפתחנו, ואלה המבקשים להסתופף במחלקות לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה מתמעטים בכמות ובאיכות". הדור העכשווי של "כיכר השוק הפוסט־מודרנית" עייף, כך נדמה, מעיסוק בנהלים סניטריים ומדשדוש בטקסיות המוזנת על ידי כוהניה והמפרנסת לכאורה אותם, ואותם בלבד.

האם שמירה על "הילת המסתורין" של הסוציולוגיה והקפדה על "בלעדיות שפת הפענוח של מושאה" הן אכן המטרות הנעלות שהדיסציפלינה צריכה להיאבק עליהן בכל מרצה ומאודה? האם לא דבק בניסוח זה שמץ מאותה "גישה [...] תועלתנית המשמשת אמת מידה כמעט מוחלטת לערך ולנחיצות", שאותה מגנה העורך עצמו?

התכנסות בדל"ת אמותיה של הדיסציפלינה אינה משרתת את טובתה דווקא. להפך, היא עלולה לחמש את המערערים על סמכותה בטיעונים מוצדקים בדבר הסתגרותה במגדל השן (שהמילון מגדירו כ"משל לעולמם של יחידי סגולה המבודדים מחברת בני אדם"), ומכאן גם בדבר חוסר הרלוונטיות שלה. בניגוד לכך, שיח ביקורתי, המבקש לחרוג אל מרחבים אקדמיים משיקים, ואפילו אל במות תקשורתיות פופולריות, עשוי להיות ביטוי מובהק של אחריות מקצועית ושל מחויבות אינטלקטואלית. רלוונטיות אינה כרוכה באובדן הקוהרנטיות. האם הגישה שמציע חזן ראוייה אם כן "לסיוע ולתמיכה"? האם מה שנדרש כדי לקיים דיסציפלינה ראוייה לשמה הוא מעל לכול שומרי סף וסלקטורים חמורי סבר? האם הפתרון ל"מתקפה רבתי" על הסוציולוגיה הוא הסתגרות בגטאות שמורים ושימור חרדי של שכיות החמדה שלה "עד יעבור זעם"? האם זהו "מקום המבטחים" שלו ייחלנו, "שממנו אנו באים ובזכותו אנו קיימים"?

תודתנו מעומק הלב לעורך, שאפשר לנו בדבריו לברר ולברור את זהותנו: אנו איננו באים מהמקום שתייחס ואיננו מתקיימים בזכותו. אנו מבקשים להמשיך בדרכנו המושתתת על חשיבה אינטלקטואלית פתוחה ופורצת גבולות, שאין עמה משום "פריצות"; חשיבה מתנערת ממוסרות, שאין עמה משום התרת רסן; חשיבה משוחררת מאילוצים דיסציפלינריים, שאין עמה משום הפחתת ערך מדיסציפלינה כלשהי. כל מסגרת אינטלקטואלית המגבילה את רוח האדם וכופה סגנון או אורח חשיבה שרירותיים כלשהם שאין בלתם, זמנה קצוב והשפעתה חולפת. פתיחות ואחריות אינטלקטואלית – המתבטאת "בסקרנות, בספק ובביקורת עצמית" של ממש – והשמעה פומבית של קול מושכל ומעורר השראה, הם הם צו השעה. סוציולוגיה שזו דרכה וסוציולוגים שזהו חזונם הם הראויים לסיוע ולתמיכה.